

ISKOPAVANJE PROŠLIH OSEĆANJA: KRIZA NEOLITIZACIJE KROZ REFLEKSIJU O EMOCIJAMA*

Asprakt: Razumevajući neolitizaciju kao krizu, razmatramo emocije lokalnih lovačko-sakupljačkih zajednica u susretu sa novim načinom života i pridošlicama. Emocije, povezane sa ponašanjem, takođe se ispoljavaju materijalno, i bivaju inicirane predmetima, što omogućava da se proučavaju u arheološkim nalazima i kontekstima. U radu povezujemo osnovne emocije sa arheološkim indikatorima karakteristika širenja neolita u Evropi. Brzo naredovanje neolitskog paketa bi ukazivalo na dobre odnose i pozitivne emocije između starosedelaca i migranata, ili na iseljavanje lokalnog stanovništva usled straha. Spora neolitizacija bi ukazivala na otpor lokalnih zajednica ka strancima i novoj kulturi, uz gađenje ili mržnju, ili na pasivnost mezolitske populacije i slabo prihvatanje inovacija sa prevladavajućom emocijom tuge. Mape emotivnosti autohtonog mezolitskog stanovništva mogu da posluže kao smernice za dalja istraživanja emocija uz detaljnu analizu arheološkog materijala na regionalnom i nivou lokaliteta.

Ključne reči: neolitizacija, kriza, emocije, materijalnost, mezolit, lovačko-sakupljačke zajednice

„Ali osnovni razlog zašto je današnji svet u globalizaciji idealno tlo za procvat ili čak bujanje emocija jeste to što globalizacija izaziva nesigurnost i pokreće pitanje identiteta”

(Dominik Mojsi: *Geopolitika emocija*, str. 28)**

---

* Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Čovek i društvo u vreme krize* koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

** Kako nam prizma praistorije globalizaciju reflektuje kao neolitizaciju, termine globalizacija – kriza – emocije prevodimo u prošlost istražujući neolitizaciju – krizu – emocije, bez tendencija o povlačenju pukih analogija već kao podstrek za razmišljanje. U radu je razrađena autorkina ranija ideja (Lopičić 2014)

1. Uvod: Neolitizacija kao kriza

Neolitizacija je period koji se smatra prekretnicom u istoriji čovečanstva, kada su figurativno postavljeni temelji za dostignuća i svet kakav je danas. Ukratko rečeno, neolitizacija predstavlja proces prelaska sa mobilnog na sedentarni način života, sa sakupljačke na proizvođačku ekonomiju. To je period značajnih promena u životima ljudi, u životnom okruženju (prirodnom i stvorenom), ekonomiji, i pojavama na društvenom i psihološkom domenu (Tabela 1). Gordon Čajld je promenu okarakterisao kao neolitska revolucija, imajući u vidu novine koje se pojavljuju u materijalnoj kulturi (Childe 1936). Danas je jasno da ne postoje jasne i oštre granice između dva perioda, starijeg epipaleolita/mezolita i kasnijeg neolita, da su se inovacije javljale tokom niza godina i nezavisno u različitim delovima sveta. Neolitizacija podrazumeva i proces širenja neolita, migracijama ljudi i prenošenjem kulturnih inovacija iz primarnih oblasti nastanka, pri čemu se tradicionalno neolitska kultura smatra superiornijom u odnosu na lokalne koje, brže ili sporije, nestaju. U tom smislu, pojava nove kulture, novih predmeta, tehnologija, verovanja, i novih ljudi – pridošlica, predstavljali bi opasnost za autohtone mezolitske zajednice, ugrožavajući njihovu ne samo eksploatisanu teritoriju i resurse već i pogled na svet.

U ovom radu ispitujem da li je neolitizacija predstavljala krizu iz perspektive starosedelačkog stanovništva, razvijajući metodologiju za detektovanje grupnih emocija u prošlosti.

Tabela 1. Opšte razlike između mezolita i neolita

	mezolit	neolit
način života	nomadski i polu-sedentarni	sedentarni
naselja	nekoliko desetina stanovnika	nekoliko stotina pa i hiljada stanovnika
arhitektura	jednostavni zakloni i šatoraste konstrukcije od lakih materijala	monumentalna, trajna, spratne građevine
ekonomija	lov, ribolov, sakupljanje	proizvodnja hrane: domestikacija biljaka i životinja
tehnologija	kamene alatke izrađivane okresivanjem, korparstvo	javlja se izrada kamenih alatki tehnikom glačanja, razvija se grnčarstvo
ritual	bez zajedničkih obeležja na širem području	rogovi govečeta, brojne figurine žena i domaćih životinja
društvena organizacija	naglašena egalitarnost, deljenje	hijerarhija, naglašavanje statusa i pojava vođa koji upravljaju radom i raspodelom dobara
odnos prema prirodnom okruženju	eksploatisanje resursa ispod maksimuma i održavanje ekološke stabilnosti	prilagođavanje okruženja sopstvenim potrebama, iskrčivanje

1.1. Interpretacije vezane za pojavu i širenje neolita

Interpretacije pojave neolita pratile su vladajuće paradigme u arheologiji. Iako nisu same po sebi dovele do neolitizacije, jasno je da su promene u okruženju krajem poslednjeg glacijala u velikoj meri uticale na nekadašnje lovačko-sakupljačke zajednice, bilo da su ljudi menjali način života usled obilja ili nedostatka resursa. Od 1960-tih, popularno je objašnjenje da je domestikovanju biljaka i životinja i daljem razvoju neolita prethodila nestašica hrane, odnosno kriza u snabdevanju vitalnim resursima (Weisdorf 2005). Tradicionalno, smatra se da je neolitski život zahtevao ulaganje više vremena i rada u snabdevanje resursima, da je generalno zdravstveno stanje populacija opalo, ali da je domestikacija omogućila stvaranje viškova hrane čime je deo populacije, umesto proizvodnjom hrane, mogao da se bavi razvojem drugih delatnosti kao što su jezik, graditeljstvo, zanatstvo...

Sedentarnim načinom života i odgovarajuće ishrane stvoreno je novo okruženje uz koje se i ljudski organizam menjao (Wells and Stock 2020). Početkom neolita, došlo je do opadanja opšteg zdravstvenog stanja o čemu svedoče različiti skeletni markeri (Cohen and Crane-Kramer 2007), moguće usled veće izloženosti ljudi infektivnim bolestima (zbog veće gustina naseljenosti i stanovanje uz životinje, što je ipak kasnije dovelo do razvoja imunog sistema i smanjenje stope smrtnosti od infektivnih bolesti, Franck et al. 2022), ali i neophodnim ulaganjem vremena i napornijeg rada. Različita istraživanja pokazuju slične rezultate, da je neolitizacija dovela do povećanog nataliteta, ali i do povećanog mortaliteta, pa se stoga ni stopa demografskog rasta u ranoj fazi nije bitno promenila (Bocquet-Appel and Bar-Yosef 2008; Cohen and Crane-Kramer 2007). Ipak, produženje životnog veka dovelo je do populacione ekspanzije okarakterisane kao Neolitska demografska tranzicija (NDT, Bocquet-Appel and Bar-Yosef 2008). U oblastima širenja neolitske kulture, uočene su regionalne razlike i nekoliko 'talasa napredovanja' sa Bliskog Istoka (područje Levanta i centralne Anadolije): prelazak planine Taurus oko 8000 calBC, zatim južni Jadran oko 6700–6100 calBC, centralna Evropa oko 6100–5600 calBC i poslednje periferne zone u periodu 5000–4000 calBC (Bocquet-Appel et al. 2012). Vode se debate o stepenu kulturne i demičke difuzije i doprinosu lokalnih mezolitskih/epipaleolitskih osnova, ali je jasno da je pojava neolitskih kultura u zapadnim oblastima (Egeja, zapadna Anadolija) istovremena sa kolapsom pre-keramičke kulture i padom populacije na istoku (Özdoğan 2008).

1.2. Neolitizacija – kriza – emocije

U studijama upravljanja krizama i katastrofama, kriza je okarakterisana kao neočekivana promena ili prekid koji utiče na sistem u celini, bilo da se radi o pojedincu, grupi, organizaciji, narušavajući njihovu svakodnevnu rutinu (Al-Dahash et al. 2016, 1193). Kriza može dovesti do nestabilne ili opasne situ-

acije, a različita istraživanja su pokazala da zanemarivanje ili loše rukovođenje krizama vodi do katastrofe (Mitrović 2020; Al Dahash et al. 2016). Pojava neolita u Evropi može da se ispita kroz pojam krize sa stanovišta lokalnih mezolitskih populacija. Pretpostavljajući da se u susretu sa novim načinom života neolitski došljaci i noviteti posmatraju kao 'drugo, nepoznato, strano', neolitizacija bi predstavljala period poteškoća ili opasnosti.

Ukoliko bismo posmatrali kulturu kao funkcionalni sistem (v. šematski prikaz kod Clarke 1978, 134), pojava stranih ljudi i materijalnih dobara, odnosno spoljni uticaji, mogli bi da izazovu krizu na nekoliko nivoa:

- 1) Vitalna. Nemogućnost zadovoljenja osnovnih fizioloških potreba: npr. nedostatak hrane – usled smanjenja dostupnosti resursa zbog pridošlica, bilo zbog smanjenja eksploatisane teritorije ili kompeticije za resurse (Isern and Fort 2012)
- 2) Socijalna. Tenzije unutar zajednica, naročito uz povećan sedentizam i veću gustinu naseljenosti. Ranoneolitske migracije su moguće i posledica kriznih situacija (v. Kuijt 2000: društvene tenzije u velikim centrima pre-keramičkog neolita B dovele su do raseljavanja ljudi u manja naselja; Hofmann 2020: ranoneolitske migracije kao posledica krize).
- 3) Religijska. Drugačiji simbolizam, rituali, pogled na svet
- 4) Materijalna. Novi predmeti i tehnike kao produktivniji i napredniji od tekućih
- 5) Psihološka. Novo okruženje se, kao stimulusna situacija, percipira i vrednuje na kognitivnom i emocionalnom nivou, uz odgovarajuće reakcije. Ranijim istraživanjima uočena je povećana agresivnost i strah (Benz and Bauer 2013)

U ovom radu pokušavamo da načinimo model emocionalnih odgovora mezolitskih populacija na susret sa 'neolitskim paketom' i strancima. Da li su posmatrani kao poželjni ili nepoželjni? Kolektivne emocionalne posledice susreta sa drugom kulturom opisao je D. Moysi u knjizi *Geopolitika emocija* (Moysi 2008) posmatrajući globalizaciju kao svojevrsnu krizu. On je pružio objašnjenje savremene političke situacije u svetu i predvideo razvoj budućih događaja preko emocionalne mape država i geografskih oblasti.

Ispitivanje emocija tokom nedavne krize izazvane svetskom COVID-19 pandemijom dala su značajne rezultate za bolje razumevanje i prevazilaženje poteškoća, ne samo na ličnom već i na nivou zajednica. Savremenom tehnologijom su praćene kolektivne emocije izražene na društvenim mrežama, čime su izdvojeni bes, strah i tuga kao dominantne, vremenom se smenjajući, u oblastima zdravlja i ekonomije (Vemprala et al. 2021). Rezultati dobijeni u digitalnom svetu potvrđeni su i pojedinačnim slučajevima, kroz kvalitativno istraživanje sprovedeno tokom vanrednog stanja koje je istaklo prisustvo straha i zabrinutosti vezane za mogućnost razboljevanja i ekonomsku situaciju (Džamonja-Ignjatović et al. 2021). Sa druge strane, pozitivne emocije (divljenje, smirenost, sa-

sećanje, odlučnost, nadahnuće, zahvalnost, nada, ljubav, opuštenost i senzorno zadovoljstvo), čak i ako se javljaju nakon iskušenih negativnih (ljutnja, zabrinutost, dosada, zbunjenost, gađenje, strah, frustracija, usamljenost, žaljenje i tuga), poboljšavaju mentalnu rezilijentnost pojedinaca pri povećanom i dugotrajnom stresu (Israelshvili 2021).

Kognicija, emocije i ponašanje su povezani i međuzavisni. Emocije imaju značajnu ulogu u kognitivnim procesima. Sa jedne strane, upozoravaju na neposredne opasnosti i ključne su za preživljavanje pojedinca, a sa druge strane učestvuju u regulisanju društvenih odnosa što je preduslov za opstanak i razvoj zajednice. Kao arheolozi, preko materijalnih pokazatelja rekonstruišemo ponašanje ljudi u prošlosti i otkrivamo njihove odluke, namere, težnje. U taj proces rešavanja nepoznanica možemo da uključimo i emocije i razmotrimo mogućnosti njihovog doprinosa pri objašnjavanju nekadašnjih odnosa i događaja, odnosnočnosti aktera koji su ih proizveli.

1.3. Arheologija o emocijama u praistoriji

Emocije ljudi u praistoriji mahom se razmatraju u smislu njihove evolucije i razlikovanja od životinjskog sveta. Vezano za period neolitizacije, u radovima se pominju uzgredno ali kao značajne za razumevanje nekadašnjih životnih okolnosti:

„Ni paleolitski lovac ni neolitski zemljoradnik ne žrtvuju do te mere svoju individualnost, oni ne žive zbijeno i u stalnom *strahu* od okolnog prostora,...” (Srejović 1969, 86).

„Od trenutka izgradnje Lepenskog Vira Ia *strah* od spoljnog sveta i okolnog prostora biva zamenjen *strahom* od uspostavljene strukture života u granicama naselja, tj. unutar stabilizovane kulture” (Srejović 1969, 93).

„More competition, the development of more formal rights to resources, inheritance rules and competition, and the growing autonomy of smaller social groups such as households increased *jealousy* and stress” (Byrd 1994, 643).

Whitle (2003) naglašava značaj emocija za rekonstrukciju neolitskog života iz perspektive pojedinca, ali ovakvi navodi nisu pobudili interesovanje za detaljnija i sistematična istraživanja sa stanovišta arheologije. Na primer, mnogi radovi, koji svedoče o rasprostranjenosti nasilja u mezolitu i neolitu na tlu Evrope (Roksandić 2006; Schulting and Fibiger 2012; Meyer et al. 2015; Alt et al. 2020), zapravo prenebegavaju da sagledaju ponašanje ljudi uz emocionalnu dimenziju i razmotre bes ili mržnju koje su izražene pri nasilnim činovima. Tek Jackes (2004, 27) pretpostavlja da je nasilje u mezolitu Portugala rezultat besa u domaćem okruženju, a ne agresije između grupa:

„... we might validly assume that signs of violence within the Portuguese Mesolithic were not the result of intergroup aggression, but rather of *anger* within a domestic setting”.

Sistematično istraživanje emocija sa arheološke pozicije stručnjaka za materijalne ostatke javlja se tek od 2000-tih. Tarlow (2000) revidira paradigme o emocijama kroz različite discipline, uključujući i dotadašnja razmatranja u arheologiji koja su motivisana introspekcijom kroz fenomenalistički pristup, ili se emocije upotrebljavaju kao biološke ili psihološke univerzalije ili kao proizvod specifičnog istorijskog konteksta. Posebno sagledavši *empatiju*, autorka pruža smernice za proučavanje emocija u arheologiji ističući potrebu i značaj povezivanje emocija i materijalnosti, odnosno istraživanje veze između emocija i arhitekture, prostora i artefakata. Takođe, smatra da se emocije arheološki mogu proučavati isključivo na nivou društva, kao društvene emotivne vrednosti, a ne kao pojedinačna iskustva.

Inspirisan ovim radom, Harris (2006) u svojoj nepublikovanoj doktorskoj disertaciji o neolitu Dorseta izdvaja emocionalnu materijalnost, emocionalne geografije i performativne emocije kao teme kojima bi se bavila arheologija emocija. Nešto kasnije, Harris i Sørensen (2010) dalje razvijaju metodologiju za proučavanje emocija na osnovu materijalnih ostataka (ne podrazumevajući pisane ili ikonografske izvore). Definisali su termine koje bi arheolozi mogli da koriste: *emocija* – urođen čin motivisanosti za delovanje; *afektivna polja* – mreža ljudi i stvari kroz koje nastaju emocije; *prilagođavanje, naštimavanje* – čin obraćanja pažnje na materijalni svet i njegove emocionalne vrednosti, i *atmosfera* – emocionalno iskustvo izazvano prisustvom na određenom mestu i situaciji (*emotion, affective fields, attunement, atmosphere*; Harris and Sørensen 2010, 149–153). Predloženim rečnikom razmotrili su emocionalnu istoriju na kasnoneolitskom lokalitetu Mount Pleasant, objasnivši time njegovo dugo trajanje kroz angažovanje ljudi u obnovi i transformaciji mesta za koje su bili emotivno vezani. Kroz diskusiju nakon teksta, kritičari ukazuju na probleme i poteškoće, pre svega pri identifikaciji i imenovanju pojedinačnih emocija, ali su usaglašena mišljenja o korisnosti predloženih termina pri interpretaciji neka-dašnjih emocionalnih vrednosti.

Iako emocije nisu centralna tema uradu Benz i Bauer-a (2013), naglašen je njihov značaj na kolektivnom nivou u periodu razvoja neolitskog sistema vrednosti. Istaknuta je uloga *straha* pri nastanku korporativnih identiteta i institucije centralnog vođstva, što su autori očiteli analizom materijalnih ostataka simbola.

Posebna pažnja emocijama u arheologiji posvećena je u zborniku radova *Arheologija anksioznosti: Materijalnost anksioznosti, brige i straha* (Fleisher and Norman 2016). Radovi ispituju *anksioznost* i bliske emocije *straha, brige* i *zabrinutosti* u različitim periodima i regionima, kroz materijalne ostatke raznovrsnih stimulusa: rat, klasne borbe, nastanak i održavanje zajedništva, individualna previranja, i odgovornost prema mrtvima. Anksioznost u periodu mezolita ispitana je kroz vezu sa pogrebnim ritualom i njegovim materijalnim ostacima lovaca i sakupljača oko Baltičkog mora (Nilsson Stutz 2016). Ritual je shvaćen kao praksa i polje za oslobađanje anksioznosti u situacijama suočavanja sa

smrću koja je nepoznata i nekontrolisana, a kroz pokušaje da se ukroti. Rano-neolitsku anksioznost Harris (2016) razmatra u naseljima utvrđenim nasipom uočavajući je u afektivnim poljima okupljanja ljudi, razmene, smrti i nasilja. Zaključuje da je neolitski način života doneo ljudima mnogo više briga, odnosno izvora anksioznosti u odnosu na mezolitske prethodnike.

Istražujući nastanak i razvoj religioznosti, Wunn i Grojnowski (2016) razmatraju egzistencijalne *strahove* kroz arheološke ostatke, iščitavajući emotivni naboj simboličkih predmeta, vizuelnih predstava i pogrebnog rituala u gornjem paleolitu, mezolitu i mlađim periodima sa stanovišta istorije umetnosti.

U nedavnim radovima se materijalni ostaci i arheološki konteksti posmatraju kao rezultat odgovarajućih emocija (Spikins 2015; 2017; Bell and Spikins 2018). Spikins (2015; 2017) detaljno analizira arheološki materijal, od najstarijih antropoloških ostataka i predmeta, kao pokazatelje emocionalnog razvoja ljudskog roda. Ispituje različita ponašanja i razvoj emotivnosti, *saosećajnost*, *poverenje*, altruizam, moralnost, kao i nasilje, agresiju, *mržnju*, dehumanizaciju od starijih periodima ljudskog razvoja sve do mezolita (Spikins 2015). Saosećanje i uopšte emocionalna naklonost ka drugom ljudskom biću, iako nisu isplativi sa funkcionalnog stanovišta, zapravo su omogućili evolutivni uspeh (Spikins 2017). Još od pre 4 miliona godina uočava se pro-socijalno ponašanje, zarad saradnje za odbranu od drugih predatora, nabavku hrane i brigu o potomstvu, što je omogućeno razvojem emocionalnih kapaciteta. Briga o onesposobljenim pojedincima, usled povreda, urođenih mana ili starosti, uočava se od pre 1,8 miliona godina na lokalitetu Dmanizi u Gruziji i 1,6 miliona godina na lokalitetu Kobi Fora u Keniji. Nalazi australopiteka sa lokaliteta Hadar, interpretirani kao moguće sahrane odnosno posebna pažnja ukazivana posmrtnim ostacima, ukazuju na zajednički ritual i deljena osećanja. Autorka zaključuje da je međusobna emocionalna posvećenost bila osnov za usložnjavanje društvenog i razumevanja suptilnih signala emocionalnog kapaciteta izraženog kako u međuljudskim odnosima tako i prema stvarima. Bell i Spikins (2018) sagledavaju materijalne ostatke iz prošlosti kroz koncept emocionalne vezanosti za stvari. Naime, pojedini predmeti pružaju utehu i sigurnost kada su nam bližnji odsutni, omogućavaju da ostvarimo pozitivne odnose i utiču na emocionalno blagostanje. Analizom dva artefakta, figura 'igračke' svinje iz Stounhendža datovane u bronzano doba i 'Vener' iz Hole Felsa, starosti oko 35000 godina, autorke su pružile uvid u afektivne uloge predmeta pri stimulaciji emocija i istakle značaj sagledavanja afilijativnih emocija pri interpretaciji materijalne kulture.

Emocije *tugovanja* Croucher (2019) otkriva u posmrtnom ritualu koji podrazumeva poseban tretman lobanja pokojnika. Praksa nanošenja platera na lobanju (mešavine krečnjaka i vode, materijal nalik malteru ili gipsu) i oblikovanja u ljudski lik uz bojenje i postavljanje ljuštura školjki i morskih puževa na mesto očiju, otkrivena je na oko 90 primeraka u periodima pre-keramičkog i keramičkog neolita Bliskog istoka i Anadolije starosti od 9500–5200 god. p.n.e. Pored tradicionalnih interpretacija da svedoče o kultu predaka i društvenoj hi-

jerarhiji, autorka smatra da ovakav odnos prema posmrtnim ostacima, koji se modeluju i zatim izlažu i čuvaju, odraz žaljenja usled gubitka i želje da pokojnik bude u blizini.

Pregled radova koji se bave emocijama u praistoriji pokazuje da je arheologija emocija istraživačko polje koje se postepeno razvija kroz raznovrsne pristupe. Dobijeni rezultati ističu zajedništvo materijalnosti i emotivnosti, potkrepljujući i ohrabrujući dalje pokušaje procenjivanja nekadašnjih emocionalnih karakteristika na osnovu materijalnih ostataka.

2. Metodologija otkrivanja emocije u prošlosti

Raznovrsni su teoretski pogledi na emocije, a u ovom radu je prihvaćeno stanovište da su rezultat vrednovanja stimulusa, odnosno čulstveno procenjivanja objekata i događaja u okruženju. Nastaju zajedno sa odgovarajućim ponašanjem, mislima i fiziološkom reakcijom, i međusobno su povezani (Lench et al. 2013). Ponašanje ima adaptivnu ulogu ponovnog uspostavljanja ekvilibrijuma u sistemu (na individualnom i grupnom nivou) nakon što je narušen iskušavanjem stimulusa. Stav o neodvojivosti emocija i ponašanja omogućuje da se istražuju i u okvirima arheologije, gde je interpretacija ponašanja na osnovu nalaza iz prošlosti već uobičajena praksa na osnovu razrađene metodologije. Ovim je, uz ranije navedene radove o emocijama u praistoriji, opravdano čitanje emocija na osnovu arheoloških ostataka i konteksta. Ipak, da bismo razmatrali nekadašnju emotivnost, treba prihvatiti pretpostavke da postoje univerzalne emocije i da mogu biti kolektivne.

Univerzalnost emocija je neophodno razmotriti radi kros-kulturnih i dijahronih poređenja. Zapravo, u psihologiji naučnici prepoznaju nekoliko osnovnih emocija, pri čemu su najpoznatiji radovi P. Ekmana i R. Plačika. Ekman (1999) je izdvojio šest osnovnih emocija proučavajući njihove facijalne ekspresije kod ljudi: ljutnja, iznenađenje, gađenje, radost, strah i tuga (uz mogućnost proširenja liste osećanjem prezira). Ipak, u ne-zapadnjačkim društvima i ne-literarnim zajednicama je ispitivanje prepoznavanja i određivanja predloženih emocija pokazalo znatno manja slaganja, osim za emociju radosti (Parkinson et al. 2005, 61). Proučavajući životinje i njihovo ponašanje, Plačik (Plutchik 2001) je istakao osam osnovnih emocija predstavljajući ih kao opozitne parove u modelu 'točak emocija'. Radost je nasuprot tuge, a manifestuju se kao povezivanje i povlačenje. Strah je suprotnost ljutnji, što se ponašanjem pokazuje kao smanjiti se i sakriti u odnosu na povećati se i biti glasan. Predviđanje je suprotno iznenađenju, a prateće ponašanje je ispitivanje izbliza u odnosu na odskok unazad. Gađenje je nasuprot poverenju, i manifestuju se odbijanjem, odnosno prihvatanjem. Ove osnovne emocije se dalje usložnjavaju prema intenzitetu doživljavanja i uz međusobno kombinovanje (npr. ljubav je kombinacija radosti

i poverenja). Ipak, treba imati u vidu da emocije nisu urođene, niti je njihovo izražavanje isključivo biološki ili kulturno uslovljeno, već se emocionalnost razvija epigenetski, odnosno organizam je aktivni učesnik u sopstvenom razvoju. Drugim rečima, udružene informacije iz okruženja i ličnog iskustva utiču na stvaranje operativnih karakteristika specifičnog emocionalnog sistema tog pojedinca (Mason and Capitanio 2012). U tom smislu, osnovne emocije su proizvod interakcije odgovarajućeg razvojnog okruženja i genoma koja se odvija 'uobičajeno' evolutivnoj istoriji vrste. Iako su emocije situaciono zasnovane, odnosno istorijski kontekstualizovane, mogu se razmotriti sličnosti između različitih konteksta (Harris 2016) i time pretpostaviti da su ljudi iz perioda neolitizacije imali mogućnost da dožive navedena osećanja opisana kao osnovna.

Arheološkim nalazima objašnjavamo kulturu, ponašanje i verovanja u okviru nekadašnjih zajednica, pa je neophodno razmotriti da li se i emocije mogu sagledati na grupnom nivou. Emocije se mahom istražuju kao fenomen na individualnom planu, dok se kolektivna dimenzija i grupno doživljavanje i ispoljavanje osećanja razmatraju u naučnim okvirima psihologije i sociologije tokom poslednjih decenija. Koncept grupnih emocija podrazumeva sličnosti u emocionalnim iskustvima ili ponašanju članova grupe, koje inače ne bi iskusio pojedinac sam. Sličnosti su rezultat više činilaca: 1) izloženosti pripadnika grupe istim događajima, 2) njihovom interakcijom i međusobnim uticanjem na vrednovanja i izražavanje, 3) postojanja zajedničkih vrednosti i normi, 4) identifikovanja pojedinca kao člana grupe što utiče na njegovo procenjivanje događaja vezanih za grupu, i 5) emocionalnog iskušavanja i izražavanja koje određuje da li će neko ostati ili ne u grupi (Parkinson et al. 2005, 87–88). To znači da se grupne emocije mogu inicirati događajima koji utiču na grupe čak iako događaji nemaju direktan uticaj na pojedinačnog pripadnika. U velikoj meri su grupne emocije nezavisne od ličnih budućih da su podstaknute različitim vrednosnim sistemima, i imaju ulogu u regulisanju ponašanja grupe, bilo ka članovima sopstvene ili drugih grupa (Smith and Mackie 2015, 350). Veoma bliske grupnim su kolektivne emocije koje se sagledavaju na nivou društva i tek odnedavno stavljaju u teoretske okvire. Opisane kao 'sinhrona konvergencija u afektivnom odgovoru među pojedincima ka određenom događaju ili objektu' (pri čemu pojedinci ne moraju biti članovi određene grupe, niti pak neposredno upoznati sa emocijama drugih – npr. kod putnika zaglavljenih u saobraćajnom kolapsu, von Scheve and Ismer 2013). Kolektivna dimenzija emocija obuhvata i manifestuje se u ličnim susretima, kroz kulturu i deljeno znanje, i u načinima identifikacije sa društvenom grupom, čineći emocije kulturno i društveno ukorenjenim. Proučavanje kolektivnih emocija odnosi se na zajedničko raspoloženje, emocionalnu atmosferu, međugrupne emocije, odnos individualnih i grupnih osećanja, kao i odnose sa različitim društvenim pojavama (von Scheve and Salmella 2014). Implikacije istraživanja grupnih i kolektivnih emocija omogućavaju nam i njihovo sagledavanje u okviru praistorijskih zajednica.

2.1. Manifestovanje emocija u arheološkom materijalu

Mehanizam nastanka emocija počinje od stimulusne situacije koja predstavlja promenu u spoljašnjem svetu ili u referentnom okviru koju subjekat ocenjuje kao važnu. Procenjuje se kao ugrožavajuća ili afirmišuća, i dalje da li se može uticati na njenu promenu ili ne, kao i da li je neminovna ili se može izbeći (tabela 2, prema Milivojević 2007, 58–61, slika 2., str 62). Shodno tome, javlja se reakcija subjekta u vidu odgovarajućeg ponašanja i emocije, koja se sastoji od akcione tendencije, telesnih promena i izražajne komponente. Ponašanjem se utiče na emocionalnu situaciju, koja se zatim ponovo procenjuje (Parkinson et al. 2005, 8–9).

Tabela 2. Procenjivanje stimulusne situacije – mehanizam nastanka emocija, prema Milivojević 2007, 58–61, slika 2., str 62

vrednovanje stimulusne situacije			emocija	ponašanje
afirmišuća			zadovoljstvo	bliskost
ugrožavajuća	promenljiva		bes, mržnja	agresivnost
ugrožavajuća	nepromenljiva	može se izbeći	strah	povlačenje
ugrožavajuća	nepromenljiva	neminovna	tuga	pasivnost

U našoj studiji slučaja, subjekat predstavljaju mezolitske starosedelačke zajednice dok je stimulusna situacija susret sa neolitskim načinom života i pridošlicama. Hipotetički razmatramo kako bi se vrednovanje događaja i posledičnih emocija i ponašanja mezolitske populacije moguće manifestovalo u međugrupnom odnosu sa neolitskim stanovništvom i arheološkim ostacima (Tabela 3). Nakon afirmišuće procene situacije, javila bi se emocija zadovoljstva uz ponašanje koje ukazuje na približavanje zajednica. Dobrosusedsko obitavanje ispoljavalo bi se kroz materijalnu i intelektualnu razmenu i kratkotrajne ili dugoročne migracije pojedinaca između zajednica. Materijalni ostaci bi pokazali veliku količinu i brzu pojavu neolitskih dobara na mezolitskim nalazištima, ali i import lokalnih mezolitskih proizvoda na neolitskim lokalitetima. U okviru nekropola, eventualno bi se određene sahrane mogle izdvojiti kao 'stranci', analizom posmrtnog konteksta i obreda, ili antropoloških ostataka. Ukoliko bi obe zajednice eksploatisale istu teritoriju (npr. ležišta kamenih sirovina, lov i sl.), javilo bi se naizmenično preklapanje mezolitskog i neolitskog naslojavanja ili zajednički nalazi u okviru stratigrafskih jedinica.

Vrednovanje susreta kao ugrožavajućeg promenljivog stimulusa, izazvalo bi bes, mržnju i agresiju, što bi dovelo do sukoba između zajednica čiji bi se ostaci manifestovali u antropološkom materijalu kao nasilne smrti i skeleti sa traumama, uz moguće druge arhitektonske i kontekstualne indikatore postojanja međugrupnih konflikta (kao slojevi paljenja, brojne ostave, odbrambene konstrukcije oko naselja kao nasipi ili rovovi). Situacija vrednovana kao ugrožavajuća, nepromenljiva koja se može izbeći, dovela bi do pojave straha i povlačenja mezolitskih starosedelaca, odnosno napuštanja naselja. Na toj teritoriji bi se zatim nastanili neolitski doseljenici. Arheološki pokazatelji takvog scenarija ogledali bi se u manje ili više naglom nestanku mezolitskih lokaliteta i kulturnih elemenata u

određenom regionu, uz hijatus između slojeva mezolitske i neolitske kulture u stratigrafiji pojedinačnih lokaliteta, ili nagle regionalne promene u materijalnim ostacima. Tuga među mezolitskim stanovništvom bila bi rezultat procenjivanja susreta kao ugrožavajuće, nepromenljive i neminovne stimulusne situacije, dovodeći ih u stanje pasivnosti. Iako bi živeli u blizini, kontakt strosedelaca sa neolitskim načinom života bio bi minimalan, kao 'dobrosusedsko nemešanje'. Mezolitsko stanovništvo bi sporo usvajalo novine ili ih ne bi prihvatilo, dok bi na mezolitskim lokalitetima bili malobrojni neolitski artefakti.

Tabela 3. Manifestovanje emocija i ponašanja u arheološkom materijalu

emocija	ponašanje	odnos između mezolitskog i neolitskog stanovništva	očitanje u arheološkom materijalu	širenje neolita
zadovoljstvo	bliskost	život u susedstvu, materijalna i intelektualna razmena	neolitski nalazi na mezolitskim nalazištima, i obrnuto	brzo
bes, mržnja	agresivnost	konflikti između zajednica	nasilne smrti, skeleti sa traumama	sporo
strah	povlačenje	iseljavanje mezolitskih zajednica	nestanak mezolitskih naselja i kulturnih elemenata, hijatus između mezo-i neolitskih slojeva ili nagle promene u materijalnim ostacima	brzo
tuga	pasivnost	život u susedstvu, malo interakcije	mezolitsko stanovništvo sporo prihvata novine ili ih ne prihvata, na mezolitskim lokalitetima su malobrojni neolitski artefakti	sporo

Pozitivne afirmišuće emocije između populacija bi dovele do brzog napredovanja tzv. neolitskog paketa, što bi se javilo i u slučaju iseljavanja mezolitske populacije usled straha. Sa druge strane, sporo širenje neolitskog načina života u određenom području može da ukazuje na postojanje otpora kod lokalnog stanovništva, koji bi se ogledao bilo u aktivnim situacijama agresije uz bes i mržnju, ili u pasivnosti uz preovlađujuću emociju tuge.

3. Rezultati – emocionalna mapa neolitizacije

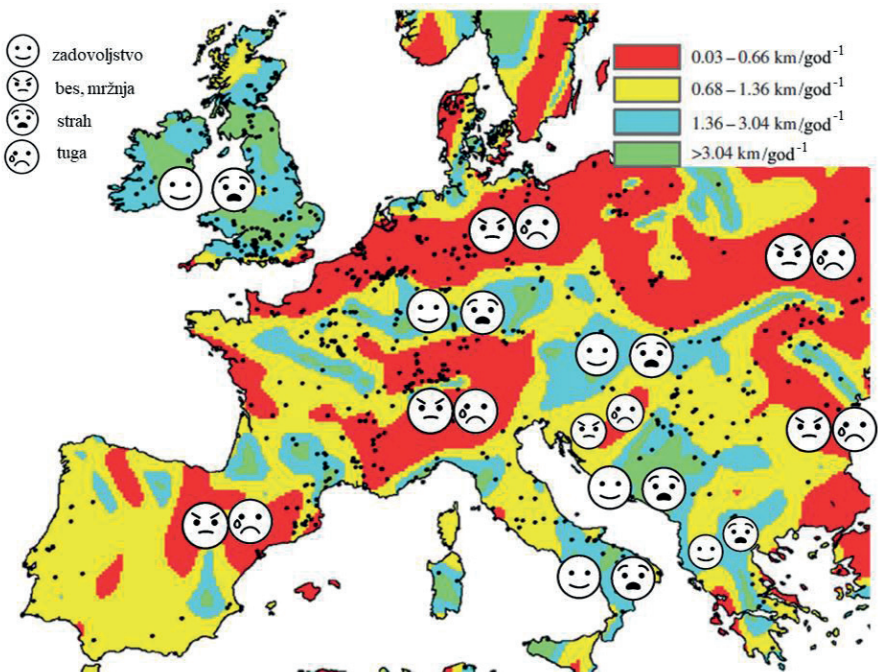
Predložen model manifestovanja emocija u arheološkim nalazima podrazumeva da se one mogu očitati na osnovu odgovarajućih materijalnih ostataka i to sagledanih na regionalnom nivou. Da bismo to testirali, koristićemo postojeće mape neolitizacije na području Evrope.

Fort (2015) je na osnovu modela kulturne i demičke difuzije¹ objavio mapu brzine širenja neolita na evropskom tlu. Inicijalno je izrađena izohrona

1 Modeli širenja neolita se okvirno mogu podeliti u dve grupe. Prvi naglašavaju prevashodno kulturnu difuziju, odnosno prenošenje i prihvatanje materijalnih inovacija. Sa druge stra-

mapa neolitizacije (Fig. 1 u Fort 2015) interpolacijom kalibrisanih datuma bližu 1000 lokaliteta. Zatim je sačinjena mapa četvorostepene brzine širenja neolita (Fig. 3 u Fort 2015) na osnovu poređenja tako predstavljenih podataka iz arheoloških istraživanja sa matematičkim modelima kulturne, demičke i mešovite kulturno-demičke difuzije. Najsporije napredovanje je objašnjeno kao kulturna difuzija, dok je u regionima gde prevladuje demička difuzija brže širenje. Još veća brzina neolitske ekspanzije posledica je bilo kulturne bilo demičke premoći (zaključak nastaje kao posledica nepouzdanosti parametara pri izradi modela) dok regioni sa najvećom brzinom širenja ($>3,04\text{km/god}$) predstavljaju anomalije. Na takvoj mapi predstavljamo emocije povezane sa arheološkim ostacima (Slika 1).

Tri stepena brzine neolitskog napredovanja (ne računajući najbrži kao izuzetak), sveli smo na dva polariteta: sporo (prvi stepen) i brzo (treći stepen), zasad ne mapirajući emocije na područjima srednje brzine širenja neolitskih elemenata. U tom slučaju, sporu kulturnu difuziju bi pratile emocije besa, mržnje i /ili tuge, dok bi brzoj kulturno/demičkoj difuziji odgovarale pozitivne emocije ili strah.

Slika 1. Mapa emocija neolitizacije. Emotikoni² su prema predloženom modelu u Tabeli 3. dodati na osnovnu mapu brzine širenja neolita koju je publikovao Fort (2015, Fig. 3)

ne, demički modeli u osnovi ističu značaj migracija stanovništva i inostranu demografsku komponentu.

2 Preuzeti iz kolekcije OpenMoji 14.0, naweb adresi <https://openmoji.org/library/>

4. Diskusija i zaključna razmatranja

Nedavna istraživanja emocija vezanih za krizu na globalnom, regionalnom i ličnom nivou usled kovid pandemije ukazuju da su mezolitske populacije doživljavale susret sa neolitom kao krizu u oblastima gde preovladavaju strah, tuga, ali i bes/mržnja.

Generalno gledano, raniji zaključci o stepenu i prirodi regionalne neolitizacije (Fort 2015) u saglasnosti su sa predloženim modelom praistorijske emotivnosti. Spora kulturna difuzija odgovara slaboj materijalnoj razmeni između sukobljenih strana ili ukoliko je susret sa neolitskim novitetima projektovan kao tuga kod mezolitskih starosedelaca. Brzu neolitizaciju može da prati strah, koji bi odgovarao dominantnoj demičkoj komponenti, ili je potpomognuta emocijama radosti i zadovoljstva koje bi imale izraženu i demičku i kulturnu komponentu uz razmenu ljudstva i dobara. Fort (2015) zaključuje da je u severnoj Evropi, alpskom regionu i zapadnom delu Baltičkog mora tranzicija bila kulturološka, dok je na području centralne Evrope i Balkana prevlast demografskog činioca. Iako demička difuzija nije razmotrena pri mapiranju emocija sa stanovišta brzine kao odlika srednjeg stepena širenja neolita, može se pro diskutovati njen emocionalni karakter. Relativno brzo naseljavanje stranaca na određenom području bilo bi moguće usled 1) starosedelačkog napuštanja teritorije, što se povezuje sa strahom, ili 2) pozitivne atmosfere prihvatanja pridošlica u lokalnim zajednicama, pre svega većih zanatlija i kroz mehanizam mešovitih brakova. Treći scenario nije relevantan za istraživanje emocija sa autohtonog aspekta jer predstavlja doseljavanje populacije u prethodno nenaseljene oblasti.

Proširili bismo mogućnosti povezivanja karakteristika arheološkog materijala (opisanim u Tabeli 3) sa još nekim emocijama navedenim kao osnovne i odgovarajućim ponašanjem (na osnovu Plutchik 2001). Da bi došlo do bliskosti između neolitskih i mezolitskih zajednica, osim emocija radosti i zadovoljstva, bilo je neophodno da postoji i poverenje koje se manifestuje kroz uzajamnu podršku a znači da je stimulus vrednovan kao 'prijateljski'. Sa druge strane, izbegavanje je ponašanje koje se vezuje za anksioznost. Anksioznost nije bazična emocija već psihološko stanje, koje se ističe kao ključno u životu pojedinca i kolektiva. Neprihvatanje ukazuje na ekonomsku samodovoljnost i zatvorenost zajednice, i u tom slučaju bi se javilo 'gađenje' prema spoljašnjem svetu i inovacijama (možda očitavano u posebnim tabuima i ritualima)³. U tom smislu, sporo napredovanje neolita kao svojevrzni otpor i odbijanje u mezolitskim zajednicama ukazuje na emocije tuge, gađenja i anksioznosti. Utvrđivanje naselja i traume na skeletnim ostacima kao svedočanstva o konfliktnim situacijama, ukazuju ne samo na emocije besa i mržnje, već istovremeno i straha manifestovanog u ponašanju 'ostanak i suočavanje' umesto 'izbegavanje opasnosti'.

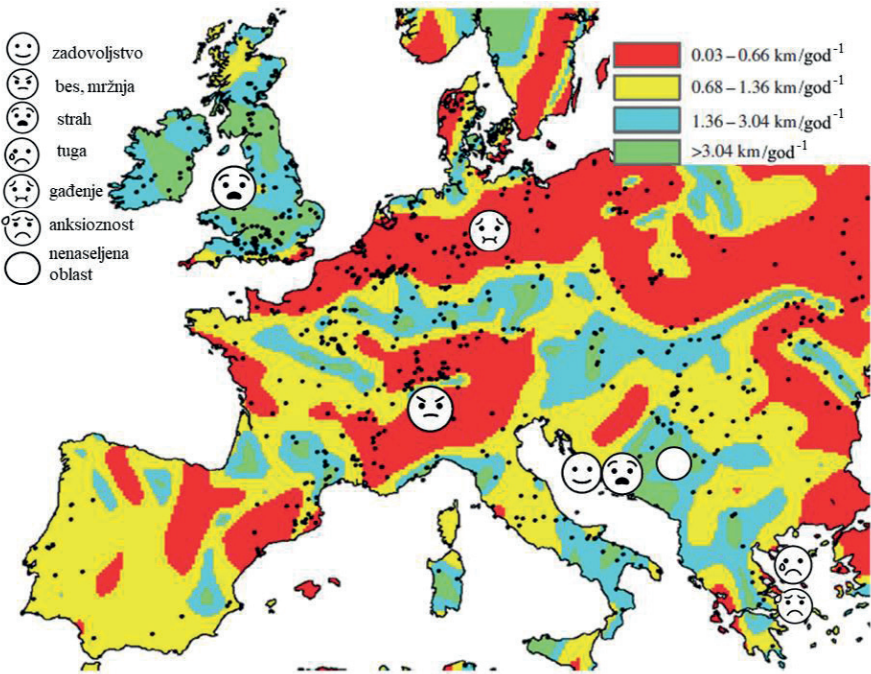
---

3 Bez pretenzija ka povlačenju analogija, podsetimo se savremenog primera odnosa Severne Koreje, zatvorenog društva, koja se opire globalizaciji.

Ipak, ovako dobijene indikatore emotivnosti neophodno je potkrepiti i razmatranjem arheološkog materijala na regionalnom nivou ili kroz pojedinačne slučajeve. Balkansko poluostrvo (područje današnje istočne Grčke, a zatim Jadransko priobalje i centralni Balkan) je najstarije neolitizovana oblast u Evropi kako pokazuje hronologija datovanih neolitskih nalazišta (Fort 2005, Özdoğan 2008, Bocquet-Appel et al. 2012). Ipak, brzo širenje neolitskih elemenata smatra se posledicom nenaseljenosti većeg dela kontinentalne teritorije u ranijem periodu. Mezolitski /epipaleolitski lokaliteti su većinom priobalni, a gustina naseljenosti mezolitske populacije u ovim regionima bila je veoma mala (Özdoğan 2008, 146–147). Međutim, neolitizacija se nije odvijala istim tempom ni u naseljenim oblastima. Priobalje i ostrva Grčke odlikuje spor upliv neolitske kulture, što bi pratile emocije besa ili tuge kod mezolitskog stanovništva. Detaljnija analiza pokazuje zapravo ranu pojavu neolita pre oko 9500–9000 godina i zatim mirovanje od nekoliko stotina godina do nastavljanja difuzije ka zapadu pre oko 8200–8100 godina (Vander Linden and Silva 2021). Period stagnacije bi se mogao posmatrati kao određeni otpor lokalnih populacija prema novitetima i/ili strancima. Malobrojna svedočanstva o skeletnim traumama ne ukazuju na obimnije sukobe već na pojedinačne slučajeve nasilja i razmirica među mlađim muškarcima (Papathanasiou 2012), tako da se emocija besa ne može smatrati kolektivnom. Postepene pojave neolitskih kulturnih elemenata na mezolitskim lokalitetima mogli bi da ukažu na pasivnost kod autohtonog stanovništva. Prema ovde predloženom modelu, takvo ponašanje bi se moglo vezati za preovlađujuću emociju tuge. Iako je to u skladu sa viđenjem da se neolitizacija Grčke odvijala u više navrata pomorskim i priobalnim putem, naseljavanjem malih grupa ljudi raznolikog geografskog porekla (Perlès 2005, 280), može se razmotriti i drugačiji scenario. Malobrojne pridošlice bi u tom slučaju bile asimilovane, možda i rado prihvaćene, u mezolitskom miljeu koji ima dugu tradiciju i ekonomsku dovoljnost. Razvija se kultura sa neolitskim načinom života i upotrebnim predmetima, ali je doprinos lokalnih zajednica u sferi simbolizma i posmrtnog rituala (Perlès 2005, 285). U tom scenariju, javile bi se i emocije tuge kod starosedelaca, žal zbog svesnosti o neminovnom napuštanju tradicionalne kulture i vrednosti, ali koja se čuva održavanjem ritualnih pogrebnih praksi ističući identitet zajednice.

Razmatranje svakog regiona pojedinačno prevazilazi obime ovog rada, ali skrenućemo pažnju na nekoliko podudaranja sa ranijim istraživanjima. Teritorija istočnog Jadrana, sa brojnim mezolitskim/ epipaleolitskim lokalitetima, neolitizovana je brzim tempom. Stratigrafije pojedinačnih lokaliteta pokazuju raznolikost u ponašanju lokalnih zajednica: sa jedne strane hijatuse i jasna razdvajanja lovačko-sakupljačkog od sedentarnog načina života (naročito naselja u zaleđu) ukazujući na iseljavanje lokalnog stanovništva praćeno strahom, ili pojavu novih zajedno sa tradicionalnim artefaktima ukazujući na dobre odnose između autohtonog stanovništva i migranata. Područje Britanije odlikuje velika brzina širenja neolita, koja bi se povezala sa emocijom straha jer kako navode Vander Linden i Silva (2021, 8) lokalno stanovništvo emigrira usled talasa naseljavanja. Veoma spor upliv neolita u oblastima severne Evrope i Alpa može se

razmotriti kroz agresivne emocije i međugrupno nasilje zahvaljujući ostacima skeleta sa traumama (Zeeb-Lanz et al. 2016). Međutim, jedna od interpretacija je da je lovačko-sakupljački način života bio produktivniji zaustavljajući demičko napredovanje zemljoradnika (Fort 2015, 6) i u tom smislu predstavlja samodovoljnu ekonomiju, što bi bilo praćeno emocijom gađenja prema usvajanju inovacija. Nakon generalnog pregleda arheološkog materijala na regionalnom nivou, sačinjena je nova mapa emotivnosti neolitizacije (slika 2.)

Slika 2. Modifikovana mapa emocija neolitizacije. Emotikoni su nakon razmatranja regionalnih karakteristika arheološkog materijala dodati na osnovnu mapu brzine širenja neolita koju je publikovao Fort (2015, Fig. 3)

Ovde opisane emocije pobuđene neolitskom ekspanzijom ne treba razumeti kao sentimente koji prevladavaju svakodnevicom mezolitskih zajednica, već kao grupne doživljaje susreta sa novim načinom života koji se ispoljavaju i kontrolišu prilikom javnih, masovnijih okupljanja. O značaju emocija za zajednice u prošlosti pisala je Rosenwin (2006) koristeći termin 'emocionalne zajednice' pri istraživanju ranosrednjovekovnih društvenih vrednosti, dok Harris (2014) koristi termin 'afektivna zajednica' naglašavajući da zajednicu predstavlja skup ljudi, mesta, stvari, životinja i biljaka. Rezultate i mape emocija dobijenih u ovoj analizi ne treba prihvatiti kao definitivne, već kao smernice za dalja istraživanja koristeći različite pristupe i arheološki materijal kao pojedinačne predmete ili sagledane u širim regionalnim okvirima.

Reference

- Al-Dahash, Hajer, Menaha Thayaparan and Udayangani Kulatunga. 2016. „Understanding the terminologies: Disaster, crisis and emergency”. In *Proceedings of the 32nd annual ARCOM conference, ARCOM*, 1191–1200. London South Bank University
- Alt, Kurt W., Cristina Tejedor Rodríguez, Nicole Nicklisch, + 23 authors, and Manuel A. Rojo Guerra. 2020. A massacre of Early Neolithic farmers in the high Pyrenees at Els Trocs, Spain. *Scientific Reports* 10 (2131):1–10. doi:10.1038/s41598-020-58483-9
- Bell, Taryn and Penny Spikins. 2018. The object of my affection: attachment security and material culture. *Time and Mind*, 11(1): 23–39. doi:10.1080/1751696X.2018.1433355
- Benz, Marion and Joachim Bauer. 2013. Symbols of Power – Symbols of Crisis? A Psycho-Social Approach to Early Neolithic Symbol Systems. *Neo-Lithics* 2(13): 11–24.
- Bocquet-Appel, Jean-Pierre and Ofer Bar-Yosef (eds.). 2008. *The Neolithic demographic transition and its consequences*. Springer Science & Business Media
- Bocquet-Appel, Jean-Pierre, Stephan Naji, Marc Vander Linden and Janusz Kozłowski. 2012. Understanding the rates of expansion of the farming system in Europe. *Journal of Archaeological Science* 39: 531–546. doi:10.1016/j.jas.2011.10.010
- Byrd, Brian. 1994. Public and Private, Domestic and Corporate: The Emergence of the Southwest Asian Village. *American Antiquity* 59(4): 639–666. doi:10.2307/282338
- Clarke, David L. 1978. *Analytical archaeology*. London: Methuen
- Cohen, Mark Nathan and Gillian M.M. Crane-Kramer (eds.). 2007. *Ancient health: skeletal indicators of agricultural and economic intensification*. Bioarchaeological interpretations of the human past. Gainesville: University Press of Florida
- Croucher, Karina. 2019. „Plastered Skulls: Evidence of Grief and Mourning?” In *Human Iconography and Symbolic Meaning in Near Eastern Prehistory*, eds. Jörg Becker, Claudia Beuger and Bernd Müller-Neuhof, 85–96. Vienna: Austrian Academy of Sciences.
- Džamonja Ignjatović, Tamara, Biljana Stanković, Natalija Ignjatović, Teodora Vuletić i Tijana Nikitović. 2021. „Iskustva i kvalitet života na početku pandemije kovida-19 u Srbiji: kvalitativna studija”. U *Odgovor psihologije kao nauke i struke na izazove krize izazvane pandemijom kovida-19*, ur. Tamara Džamonja Ignjatović, 11–28. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
- Ekman, Paul. 1999. „Basic emotions”. In *Handbook of cognition and emotion*, eds. Tim Dalgleish and Mick Power, 45–60. Chichester: John Wiley & Sons
- Fleisher, Jeffrey and Neil Norman (eds.). 2016. *The Archaeology of Anxiety: The Materiality of Anxiousness, Worry, and Fear*. New York: Springer. doi:10.1007/978-1-4939-3231-3
- Fort, Joaquin. 2015. Demic and cultural diffusion propagated the Neolithic transition across different regions of Europe. *Journal of The Royal Society Interface* 12(106):1–8. doi:10.1098/rsif.2015.0166
- Franck, Raphael, Oded Galor, Omer Moav and Ömer Özak. 2022. The Shadow of the Neolithic Revolution on Life Expectancy: A Double-Edged Sword (March 1, 2022). <https://ssrn.com/abstract=4046280>. doi:10.2139/ssrn.4046280
- Harris, Oliver J.T. 2006. *Identity, memory and emotion in Neolithic Dorset*. PhD Diss. Cardiff University – School of History and Archaeology.

- Harris, Oliver J. T. 2014. (Re)assembling communities. *Journal of Archaeological Method and Theory* 21 (1): 76–97.
- Harris, Oliver J.T. 2016. „Communities of Anxiety: Gathering and Dwelling at Causewayed Enclosures in the British Neolithic”. In *The Archaeology of Anxiety: The Materiality of Anxiousness, Worry, and Fear*, eds. Jeffrey Fleisher and Neil Norman. 121–139. New York: Springer. doi:10.1007/978-1-4939-3231-3_6
- Harris, Oliver J. T. And Tim Flohr Sørensen. 2010. Rethinking emotion and material culture. *Archaeological Dialogues* 17: 145–163. doi:10.1017/S1380203810000206
- Hofmann, Danilea. 2020. Not going anywhere? Migration as a social practice in the early Neolithic Linearbandkeramik. *Quaternary International* 560–561: 228–239. doi:10.1016/j.quaint.2020.04.002
- Isern, Neus and Joaqim Fort. 2012. Modelling the effect of Mesolithic populations on the slowdown of the Neolithic Transition. *Journal of Archaeological Science* 39: 3671–3676. doi:10.1016/j.jas.2012.06.027
- Israelashvili, Jacob. 2021. More Positive Emotions During the COVID-19 Pandemic Are Associated With Better Resilience, Especially for Those Experiencing More Negative Emotions. *Frontiers in Psychology* 12: 1–6. doi:10.3389/fpsyg.2021.648112
- Jackes, Mary K. 2004. „Osteological Evidence for Mesolithic and Neolithic Violence: Problems of Interpretation”. In *Violent Interactions in the Mesolithic: Evidence and meaning*, ed. Mirjana Roksandić, 23–39. Oxford: Archaeopress.
- Kuijt, Ian. 2000. People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size, and Architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology* 19: 75–102. doi: 10.1006/jaar.1999.0352
- Lench, Heather C., Kathleen E. Darbor and Logan A. Berg. 2013. Functional Perspectives on Emotion, Behavior, and Cognition. *Behavioural sciences* 3: 536–540. doi:10.3390/bs3040536
- Lopičić, Milica. 2014. Emotional aspects of Neolithisation: The Iron Gates region (Serbia, Romania). *XVII World UISPP Congress, Burgos, Spain, 1–7. Sep, 2014*, 637. https://www.uispp.org/sites/uispp.org/files/downloads/abstracts_book_burgos.pdf
- Mason, William A. and John P. Capitanio. 2012. Basic Emotions: A Reconstruction. *Emotion Review* 4(3): 238–244. doi:10.1177/1754073912439763
- Mitrović, Veselin. 2020. Double effects of the pandemic (Corona). *Sociological review* 45(3): 609–626. doi:10.5937/socpreg54-27764
- Moïsi, Dominique. 2008. *La géopolitique de l'émotion*. Flammarion (prevod Mojsi, Dominik. 2012. *Geopolitika emocija*. Beograd: Clio)
- Meyer, Christian, Christian Lohr, Detlef Gronenborn and Kurt W. Alt. 2015. The massacre mass grave of Schöneck-Kilianstädten reveals new insights into collective violence in Early Neolithic Central Europe. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112(36): 11217–11222. doi:10.1073/pnas.1504365112
- Nilsson Stutz, Liv. 2016. „The Importance of „Getting It Right”: Tracing Anxiety in Mesolithic Burials”. In *The Archaeology of Anxiety: The Materiality of Anxiousness, Worry, and Fear*, eds. Jeffrey Fleisher and Neil Norman, 21–40. New York: Springer. doi: 10.1007/978-1-4939-3231-3_2
- OpenMoji 14.0.0. <https://openmoji.org>
- Özdoğan, Mehmet. 2008. „An Alternative Approach in Tracing Changes in Demographic Composition: The Westward Expansion of the Neolithic Way of Life”. In

The Neolithic demographic transition and its consequences, eds. Jean-Pierre Bocquet-Appel and Ofer Bar-Yosef, 139–178. Springer Science & Business Media. doi: 10.1007/978-1-4020-8539-0_7

- Papathanasiou, Anastasia. 2012. „Evidence of trauma in Neolithic Greece”. In *Sticks, Stones, and Broken Bones: Neolithic Violence in a European Perspective*, eds. Rick J. Schulting and Linda Fibiger, 249–264. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:osobl/9780199573066.003.0014
- Parkinson, Brian, Agneta H. Fischer, and Antony S.R. Manstead. 2005. *Emotion in social relations: cultural, group, and interpersonal processes*. New York: Psychology Press. doi:10.4324/9780203644966
- Perlès, Catherine. 2005. „From the Near East to Greece: Let’s reverse the focus. Cultural elements that didn’t transfer”. In *How Did Farming Reach Europe? – European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC*, ed. Clemens Lichter, 275–290. Istanbul: Ege Yayınları.
- Plutchik, Robert. 2001. The Nature of Emotions: Human emotions have deep evolutionary roots, a fact that may explain their complexity and provide tools for clinical practice. *American Scientist* 89/4: 344–350
- Roksandić, Mirjana. 2006. Violence in the Mesolithic. *Documenta Praehistorica* 33: 165–182. doi:10.4312/dp.33.16
- Rosenwein, Barbara H. 2006. *Emotional communities in the early Middle Ages*. Ithaca, NY: Cornell
- Schulting, Rick and Linda Fibiger (eds.). 2012. *Sticks, Stones, and Broken Bones: Neolithic Violence in a European Perspective*. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:osobl/9780199573066.001.0001
- Smith, Eliot R. and Diane M. Mackie. 2015. Dynamics of group-based emotions: Insights from Intergroup Emotions Theory. *Emotion Review* 7(4): 349–354. doi:10.1177/1754073915590614
- Spikins, Penny. 2015. *How compassion made us human: The evolutionary origins of tenderness, trust and morality*. Barnsley: Pen & Sword Archaeology
- Spikins, Penny. 2017. „Prehistoric origins: The compassion of far distant strangers”. In *Compassion: Concepts, Research and Applications*, ed. Paul Gilbert, 378–392. London: Routledge
- Tarlow, Sarah. 2000. Emotion in archaeology. *Current Anthropology* 41: 713–746. doi:10.1086/317404
- Vander Linden, Marc and Fabio Silva. 2021. Dispersals as demographic processes: testing and describing the spread of the Neolithic in the Balkans. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 376: 20200231. doi:10.1098/rstb.2020.0231
- Vemprala, Naga, Paras Bhatt, Rohit Valecha and H. R. Rao. 2021. Emotions During the COVID-19 Crisis: A Health Versus Economy Analysis of Public Responses. *American Behavioral Scientist* 65(14): 1972–1989. doi:10.1177/00027642211050901
- von Scheve, Christian and Mikko Salmella (eds.) 2014. *Collective emotions: Perspectives from psychology*. Oxford: Oxford scholarship online
- von Scheve, Christian and Sven Ismer. 2013. Towards a theory of collective emotions. *Emotion Review* 5(4): 406–413. doi:10.1177/1754073913484170
- Weisdorf, Jacob. 2005. From foraging to farming. Explaining the Neolithic Revolution. *Journal of economic surveys* 19(4): 561–586. doi: 10.1111/j.0950-0804.2005.00259.x

- Wells, Jonathan C.K. and Jay T. Stock. 2020. Life History Transitions at the Origins of Agriculture: A Model for Understanding How Niche Construction Impacts Human Growth, Demography and Health. *Frontiers in endocrinology* 11. 1–29. doi:10.3389/fendo.2020.00325
- Whittle, Alasdair. 2003. *The Archaeology of people. Dimensions of Neolithic life*. London: Routledge
- Wunn, Ina and Dawina Grojnowski. 2016. *Ancestors, Territoriality, and Gods: A Natural History of Religion*. Springer: Berlin, Heidelberg. doi:10.1007/978-3-662-52757-3
- Zeeb-Lanz, Andrea, Rose-Marie Arbogast, Silja Bauer, +6 authors, and Rouven Turck. 2016. „Human Sacrifices as „Crisis Management“?: The Case of the Early Neolithic Site of Herxheim, Palatinate, Germany”. In *Diversity of Sacrifice. Form and Function of Sacrificial Practices in the Ancient World and Beyond*, ed. Carrie Ann Murray, 171–189. Albany: State University of New York Press

Primljeno: 01.09.2022.

Odobreno: 02.12.2022.

Milica Mitrović

Digging up Past Feelings: The Crisis of Neolithisation Through Reflection on Emotions

Abstract: Here, we investigate emotions within Mesolithic communities initiated by the Neolithisation process, which is seen as a stressful period. This specifically dramatic environment for indigenous hunter-gatherers' groups would provoke multi-level crisis: narrowing the territory of exploitation, competition for resources, crowding and social tensions, and an encounter (imposing) of new items and worldviews, which is endangering for own's culture and identity. Emotions are related to behaviour and are also manifested in and stimulated by the materialistic world, making them traceable in archaeological remains and contexts. In this work, we relate basic emotions with archaeological indicators of the Neolithic diffusion in Europe. Fast advancing Neolithic would indicate local people's fearful withdrawal or intense and good relationships accompanied by positive emotions among locals and migrants. On the other hand, a slow Neolithisation process would indicate passivity with sadness in accepting innovations or fierce resistance of the autochthonous communities. The resulting maps of ancient emotions should not be taken as definitive but as a directive for future research on emotionality. The following steps would be to look closely at archaeological material on a regional level together with inter and intrasite contextual analyses.

Keywords: Neolithisation, crisis, emotions, materiality, Mesolithic, hunter-gatherers

